

ЕВФОНІЧНІ ЗАСОБИ В УКРАЇНСЬКОМУ КОНФЕСІЙНОМУ І ДІЛОВОМУ ПИСЬМЕНСТВІ XIV–XV СТ.: ЧЕРГУВАННЯ У – В

У статті описано явище чергування у – в у пам'ятках конфесійного й офіційно-ділового стилю української літературно-писемної мови XIV–XV ст. Зроблено висновок, що вже на початку XIV ст. чергування у – в було цілком сформованим явищем, бо і документальне письмо, і сакральні тексти з північних та південно-західних регіонів України відображають його регулярно.

Ключові слова: українська мова, писемна пам'ятка, конфесійний стиль, офіційно-діловий стиль, варіативність, чергування.

Постановка наукової проблеми та її значення. Мовознавці неодноразово наголошували на важливості правильного розв'язання проблеми співвідношення вимови й орфографії в писемних пам'ятках [9, с. 20; 4, с. 125]. Властиву для всієї української території нескладову вимову голосного у, яка викликала паралельне використання графем у – в, зараховують до типових рис сучасної української мови [15, с. 42]. Актуальною видається історія розвитку чергування у – в як одного з основних засобів милозвучності української мови, що й зумовило тему нашої наукової розвідки.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідження фонетичних особливостей пам'яток конфесійного стилю староукраїнської мови XIV–XV ст. проводили П. Бузук, О. Колесса, І. Огієнко, І. Панькевич, В. Німчук, І. Чепіга, Д. Гринчишин, Ю. Шевельов та ін. Звукова система українських офіційно-ділових текстів пізнього середньовіччя була об'єктом вивчення П. Житецького, В. Розова, А. Кримського, В. Курашкевича, Х. Станга, М. Антошина, Л. Гумецької, В. Русанівського, М. Пещак та ін.

Мета і завдання статті. Мета нашої наукової студії – дослідити явище чергування у – в у пам'ятках українського конфесійного й ділового письма XIV–XV ст., зокрема, виявити приклади мовного паралелізму, встановити їх консеквентність у давніх рукописах різних стилів, простежити поширення в українських діалектних ареалах.

Джерельна база наукової роботи – рукописні і друковані пам'ятки конфесійного й офіційно-ділового стилів староукраїнської мови XIV–XV ст. Для діахронних досліджень важливо якомога точніше встановити час і місце написання пам'ятки, походження писаря тощо, тож паспортизуючи ілюстративний матеріал із грамот, вказуємо в круглих дужках рік (або століття) створення документа, місце написання (якщо можливо), робимо скорочений запис назви пам'ятки і зазначаємо номер сторінки, а із

рукописів конфесійного стилю подаємо скорочений запис назви джерела і номер сторінки (аркуша).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. На основі аналізу текстів зафіксовано численні випадки варіативності префіксів і прийменників *у – в* у текстах конфесійного та ділового письменства XIV–XV ст. Ознаки цього явища містяться в Луцькому Євангелії XIV ст.: *въложю* (ЛЄ, 7 зв.) – *оуложю* (ЛЄ, 4 зв.); *оумрете* – *въмрете* (ЛЄ, 20 зв.); *въскръшю* (ЛЄ, 14 зв.) – *оускрешю* (ЛЄ, 14 зв.); *во вътрии же днѣ* (ЛЄ, 4) – *оутороѣ* (ЛЄ, 13 зв.); *оученикы* (ЛЄ, 8) – *въченикы* (ЛЄ, 12); *въчителю* (ЛЄ, 4 зв.) – *оучителю* (ЛЄ, 4 зв.); *въ ребра* – *оу ребра* (ЛЄ, 7 зв.); *въ средоу* (ЛЄ, 14) – *оу вѣкы* (ЛЄ, 15); *въ Иєроусалимѣ* (ЛЄ, 2 зв.) – *оу народѣ* (ЛЄ, 18 зв.); *оу гробѣхъ* (ЛЄ, 10) – *въ книгахъ* (ЛЄ, 8) і под.

О. Востоков, описуючи мову Луцького Євангелія, зарахував варіативне вживання *оу – в* до особливостей волинського діалекту української мови: *въльзоша оу кораблѣ, приидоша оу капернаумѣ, оузалѣкатися, оускрѣшю, оутораѣ, оусемоу, Аоурама – въже, въмрети, въхо, вліты* [5, с. 176], що викликає певні заперечення з огляду на консеквентність цього явища і в богослужбових українських текстах, і в українських грамотах XIV–XV ст. з різних теренів України. За твердженням П. Бузука, факти хитання *в – у* в мові Луцького Євангелія XIV ст. з'явилися на ґрунті особливої вимови *в*, найчастіше – в початковому складі: *въстѣ* замість *оустѣ*, *во виши* замість *въ оуши*, а також: *оу славоу, оу корабль, оу себѣ, оузнесе, оусаженѣ, оуходать* поряд із *въмрети, отѣ въности* та ін.; рідше – в середині слова: *Аоурамлѣ, Аурама, видѣоуше* [3, с. 123]. Як зазначив Я. Баньчеровський, змішання *в* та *у* в мові писаря Луцького Євангелія XIV ст. унаслідок їх фонетичної тотожності проходило в широкому масштабі і «...було властиве усім західноруським діалектам, що лягли в основу української і білоруської мов» [2, с. 23–24].

Почасти спостерігаємо поплутання префіксів і прийменників *у – в* в інших текстах поліського ареалу, насамперед, у мові Луцького Псалтиря 1384 р.: *оубогымѣ* (ЛП, 10) – *въбогымѣ* (ЛП, 11), *оуповающимѣ* (ЛП, 22) – *въповающе* (ЛП, 8 зв.), *оу тебе* (ЛП, 25 зв.) – *въ гнѣвѣ* (ЛП, 20 зв.) – *во всю* (ЛП, 23 зв.) тощо. Послідовно відображене чергування префіксів *в / въ – оу / у*: *въдворитса* (ЛП, 32), *въпованьѣ* (ЛП, 9 зв.) – *оубоюса* (ЛП, 28 зв.), *оуврачюи* (ЛП, 19), *оукрыѣтса* (ЛП, 24), *увазаять* (ЛП, 12), *не оуклониса* (ЛП, 34), *оумыю* (ЛП, 33), *оумоли* (ЛП, 10), *оуподоблюса* (ЛП, 34 зв.), *оуслыша* (ЛП, 6), *оусноухъ* (ЛП, 3), *оустыдастьса* (ЛП, 6), *оустрашаюса* (ЛП, 18 зв.) та ін.; прийменників *въ – во – оу*: *въ молбахъ* (ЛП, 30), *въ оустѣхъ* (ЛП 4 зв.), *въ аемоу* (ЛП, 6) – *во вразѣхъ* (ЛП, 5 зв.), *во оужасѣ* (ЛП, 38), *во оуши* (ЛП, 20 зв.) – *оу тебе* (ЛП, 25 зв.) тощо.

Фіксоване зазначене явище в мові Київського Псалтиря 1397 року: *вдовиць* (КП, 88), *вложив* (КП, 54 зв.), *впадетса* (КП, 9), *вразоумлю* (КП, 41 зв.), *въ скорби* (КП, 5), *в веселии* (КП, 87 зв.), *в домѣ* (КП, 6) – *оубогомоу* (КП, 10 зв.), *оузрю* (КП, 9 зв.), *оукрылся* (КП, 74), *оукръпишася* (КП, 52 зв.), *оумыеть* (КП,

77 зв.), *оу лъсти* (КП, 47) – *во вратѣхъ* (КП, 11), *во источники* (КП, 162), *во оуста* (КП, 54 зв.) і под.

У Пандектах Антіоха 1307 року знаходимо поплутання *въ* – *во* – *оу* на початку слова і в прийменниках: *вдѣворихъ са* (ПА, 231 б), *вжадахъ са* (ПА, 220 а), *вълоучити* (ПА, 77 а), *в ношти* (ПА, 95 а), *в роуцѣ* (ПА, 4 а), *в сихъ* (ПА, 14 а) – *возвахъ* (ПА, 47 а), *восьæютъ* (ПА, 4 а), *во вѣстаньє* (ПА, 18 а), *во зло* (ПА, 86 б), *во мнѣ* (ПА, 227 а) – *оуведеть* (ПА, 182 а), *оудалихъ са* (ПА, 231 б), *оукоупъ* (ПА, 171 б), *оумерщвляющаго* (ПА, 5 а), *оупивающим са* (ПА, 63 б), *оу гордынахъ* (ПА, 116 б), *оу жизнь* (ПА, 97 а), *оу печаль* (ПА, 69 б) і багато под.; у середині слова – *навѣченъ* (ПА, 118 а), *повѣчатиса* (ПА, 43 б), *повѣчѣньє* (ПА, 238 б) – *Иоуанъ* (ПА, 11 б, 34 б) тощо. На консеквентність зміни *оу* – *в* звернув увагу І. Панькевич: «Рукопис Львівських Пандектів належить до сего рода пам'яток, де це змішання виступає у великій мірі, що підтверджують численні приклади» [11, с. 50].

Варіативність прийменників (префіксів) *въ* – *во* – *оу* репрезентовано в південно-західноукраїнських пам'ятках, а саме – в Бибельському Апостолі XIV ст.: *въ таковыхъ* (БА, 2) – *во всѣхъ* (БА, 2) – *оу поустыни* (БА, 4 зв.), *оу Кориифѣ* (БА, 13), *оу æрмѣ* (БА, 31 зв.), *во Иѣр(с)лмѣ* (БА, 14); *въгажати* (БА, 4) – *оугажають* (БА, 4); *вчити* (БА, 10 зв.) – *оучать* (БА, 10 зв.); *во вчѣньи* (БА, 4), *возвалъ* (БА, 2), *оумръти* (БА, 4 зв.), *ни оукради* (БА, 7), *оупразнитъса* (БА, 13), *вготовають* (БА, 22), *вчинишася* (БА, 24 зв.), *во изгнанныхъ* (БА, 25), *оустранисте* (БА, 30), пор. також у середині слова: *навчитиса* (БА, 11), *навчени* (БА, 36 зв.); у Євангелії Верковича: *оубиство* (ЄВ, 130 б, с. 13), *оуготовайте* (ЄВ, 98 б, с. 12) *оударъще* (ЄВ, 105 б, с. 11), *оумивениє* (ЄВ, 98 а, с. 12), *оуповають* (ЄВ, 168 а, с. 7) – *взашъ* (ЄВ, 30 а, с. 16), *въвръженъ* (ЄВ, 158 а, с. 11), *въмъщається* (ЄВ, 2 б, с. 14), *въпадъшоуемоу* (ЄВ, 52 б, с. 17), *въпросиша* (ЄВ, 7 б, с. 8), *въ Галилеѣ* (ЄВ, 173 а, с. 7), *въ море* (ЄВ, 158 а, с. 11) – *оу кровѣ* (ЄВ, 130 б, с. 13) та ін.

У Путенському Євангелії XIV ст. також чимало прикладів чергування *у* – *в*, переважно перед приголосними: *оуложи* (ПЄ, 16) – *вложю* (ПЄ, 9), *въжажеть са* (ПЄ, 28) – *оужадати са* (ПЄ, 28), *оумъстити* (ПЄ, 74) – *въмъститъ* (ПЄ, 74), *оустани* (ПЄ, 90) – *въстани* (ПЄ, 90), *оужасъ* (ПЄ, 89) – *въжасъ* (ПЄ, 90), *въдова* (ПЄ, 115) – *оудова* (ПЄ, 116) та ін., а також: *скратилъси оуже дѣнь* (ПЄ, 4), *оулъзти* (ПЄ, 6), *оумыйса* (ПЄ, 36), *оунутрь* (ПЄ, 9), *оупросиша* (ПЄ, 2), *оусаженъ* (ПЄ, 8) – *въмъстаще* (ПЄ, 10), *всюди* (ПЄ, 100), *въ поустыни* (ПЄ, 2), *въ книгахъ* (ПЄ, 10), *въ оно врѣма* (ПЄ, 131) – *оу весь миръ* (ПЄ, 33), *оу слѣдъ* (ПЄ, 3), *оу ребра* (ПЄ, 10) – *во истину* (ПЄ, 4), *во оускрѣшѣньє* (ПЄ, 13), *ни во чтоже* (ПЄ, 31) тощо.

Префікс **vъz-* у пам'ятках конфесійного стилю XIV ст. представлений написаннями *воз-* (*въз-*, *въз-*) / *оуз-* (*оузъ-*, *оузъ-*), тож фіксуємо варіативні словоформи: *възбоимы са* (ПА, 121 а) – *оузбоимы са* (ПА, 50 а), *възвратистася* (ЛЄ, 3 зв.) – *оузвращѣньє* (БА, 36); *възгласи* (ПЄ, 105) – *оузгласи* (ПЄ, 6); *оузыграсæ* (Лавр Є, 160 зв.) – *възыграить* (Лавр Є, 88 зв.); *возненавидѣша* ПЄ, 20 – *оузъненавидѣша* (ЛЄ, 15 зв.), *оузненавидѣша* (ПЄ, 20); *възнесенъ* (ПЄ, 40) –

оузнесе (ЛЄ, 5 зв.); възръвъ (ПЄ, 106) – оузьриши (ЛЄ, 4 зв.), а також: возва (ЛЄ, 1 зв.), возвахъ (КП, 4 зв.), возвеличилъ (ПЄ, 255), воздвигнути (ПЄ, 238), возльа (ПЄ, 103), нѣ возмогохомъ (ПЄ, 73), возмъте (ЛП, 29 зв.) – възвеселатса (КП, 6 зв.), възъвыситъса (ПА, 17 б), възвъстиша же (ПЄ, 99), възвъщаи (ПЄ, 104), въздадите (ПЄ, 78), въздахъ (ЛП, 6), въздвиже (ПА, 6 а), въздвижющае (БА, 22 зв.), въздержанъе (ПА, 22 б), възлюбенае (БА, 14 зв.), възможно (БА, 30), възненавидѣлъ (КП, 6), възрадовахомса (БА, 19 зв.), възишетъ (ЛП, 12) – оузблагодать (ПЄ, 2), оузвращюса (ПЄ, 103), оуздвигну (ПЄ, 8), оуздержникоу (ПА, 23 б), оуздыханъа (Лавр Є, 14 зв.), оузвратиста са (ПЄ, 4), оузлюблена (ПА, 161 б), оузрастимъ (БА, 36), оузьалкатиса (ЛЄ, 14), оузьгласи (ЛЄ, 4 зв.), оузлюби (ПЄ, 11), оузьрадовашася (ЛЄ, 7) і багато под.

Заслугують на увагу приклади фонетичної варіативності в українських грамотах XIV ст., спричиненої чергуванням звуків *ѣ* – *у* на початку слова перед приголосним, яке передається літерами *в*, *оу*, *у*, *ѣ*: *вживаючи* (1349, в Казимирі, Гр XIV, 27) – *оуживати* (1400, у Львові, Гр XIV, 144); *вжитки* (1371, у Кракові (?), Гр XIV, 44) – *оужитки* (1301, у Львові, Гр XIV, 9); *вказана* (1388, в Луцьку, Гр XIV, 88), *вказывалъ* (1342 (?), в Городні, Гр XIV, 25) – *оуказалъ* (1394, в Кракові, Гр XIV, 123), *ѣказал* (1361, в Судомирі, Гр XIV, 36), *оуказати* (1388, в Молодечні, Гр XIV, 98); *впамятанъа* (1388, в Луцьку, Гр XIV, 87) – *оупоминати* (1352, не локаліз., Гр XIV, 30), *оупомянуть* (1395, в Сучаві, Гр XIV, 127); *внучатомъ* (1322, у Луцьку, Гр XIV, 22) – *оунучатом* (1301, у Львові (?), Гр XIV, 12); *все* (1301, в Галичі, Гр XIV, 14) – *оусе* (1388, в Сучаві, Гр XIV, 81); *всемогѣи* (1397, у Жидачеві, Гр XIV, 131) – *оусесердечне* (1388, в Сучаві, Гр XIV, 81); *всякій* (1388, в Луцьку, Гр XIV, 86) – *оусакии* (1387, Полоцьк (?), Гр XIV, 76); *вчинили* (1378, у Бохурі, Гр XIV, 59) – *оучинили* (1383, у Полоцьку, Гр XIV, 62); *въвъдається* (1385, не локаліз., Гр XIV, 64) – *оувъдається* (1301, очевидно, в Перемишлі, Гр XIV, 12), *ѣвъдаєт* (1386, не локаліз., Гр XIV, 64); *оугорьскими* – *въгорьскимъ* (1352, не локаліз., Гр XIV, 30) та багато ін.

У текстах офіційно-ділового стилю спостерігаємо чергування прийменників *в* – *во* / *во* – *оув* – *оу* / *у* / *ѣ*: *въ Лвовѣ* (1301, у Львові, Гр XIV, 10) – дана грамота *оу во* (!) *Лвовѣ* (1302, у Львові, Гр XIV, 19); *в рокъ* (1301, в Галичі, Гр XIV, 14); *в неи* (1356, у Переяславлі, Гр XIV, 33); *во ѡсмыи днѣ* (1301, в Галичі, Гр XIV, 10); *во ими* (1371, очевидно, в Ярославлі, Гр XIV, 44); *оув озера* (1400, не локаліз., Гр XIV, 146); *оу Краковѣ* (1394, в Кракові, Гр XIV, 123); *оу млина* (1375, у Смотричі, Гр XIV, 50); *у Тумкеля* (1347, в Ейшишках, Гр XIV, 26); *ѣ день* (1361, в Судомирі, Гр XIV, 36); *ѣ вѣки* (1396, в Луцьку, Гр XIV, 128) та багато под.

Давній префікс **vъz-* у пам'ятках офіційно-ділового стилю XIV ст. має відповідники *воз-* / *вз-*, *оуз-* / *уз-*; *вос-* / *вс-*, *оус-* / *ус-*: *взялъ* (1388, в Луцьку, Гр XIV, 88) – *оузалъ* (1387, не локаліз., Гр XIV, 76); *взяти* (1322, в Луцьку, Гр XIV, 21) – *оузати* (1352, не локаліз., Гр XIV, 31); *воземъши* (1390, у Перемишлі, Гр XIV, 104), *возметъ* (1386, в Луцьку (?), Гр XIV, 65); *возръвши* (1397, в Жидачеві, Гр XIV, 131) – *узръвши* (1378, у Львові, Гр XIV, 61);

оуздрать (1390, у Перемишлі, Гр XIV, 104); *уозритъ* (1399, у Троках, Гр XIV, 141); *оуздати* (1350, не локаліз., Гр XIV, 29); *вступатися* (1386, не локаліз., Гр XIV, 64) – *оуступатися* (1301, у Львові, Гр XIV, 12); не *въступати* (1371, не локаліз., Гр XIV, 47) – *уступати* (1347, в Ейшишках, Гр XIV, 26); *оусхочеть* (1352, не локаліз., Гр XIV, 30) – *усхочеть* (1347, в Ейшишках, Гр XIV, 26) – *всхочеть* (1393, не локаліз., Гр XIV, 121); *восприемникомъ* (1322, в Луцьку, Гр XIV, 21), але: *оуспоминать* (1400, у Бересті, Гр XIV, 147) тощо.

Характерну для української мови взаємозаміну *у* – *в*, консеквентно представлену у текстах різних стилів XIV ст., відображено і в богослужбових книгах наступного періоду. Чергування *у* – *в* притаманне мові Четьї 1489 року: *во вътробъ* – *утробъ* (Четья, 17); *ужастъ* – *вжастъ* (Четья, 20), а також: *вбити*, *вбогихъ*, *вгожаймо*, *вдарилъ*, *вже*, *вродивымъ*, *вста*, *втъшилъся*, *вченикомъ*, *вчинилася*, *вшима*, *оудова*, *оузлила*, *оузрослъ*, *узали*, *оусталъ*, *оусхочемъ* та багато інших [6, с. 260]. Окрім того, виявлено складний прийменник *оув* / *оуво*, засвідчений у пам'ятках від XV ст., наприклад, у Четьї: *оуво снѣ*, *оув ынши(х)*, *оув одной вѣре*, *оув о(л)тари*, *оув ѿгонъ* та ін. [12, с. 75]. Заміну початкового *въ* на *оу* (*у*) / *оувъ* (*увъ*) фіксують у Повчаннях Єфрема Сирина: *вгодно*, *въбиваюшаѧ*, *въмръти*, *въничъжи*, *въста* – *оужделаи*, *оуздrevenую*, *оузненавидимъ*, *оусъпраженъ*, *оуспранъмъ* – *оувъ спасении*, *увъ молитвахъ* [13, с. 50]. Для доказу народності мови пам'ятки І. Огієнко наводить такий «подвоєний» прийменник *ув* у дослідженні мови Крехівського Апостола XVI ст.: *ув Адаме*, *ув Азїи*, *ув ангела*, *ув обув*, *ув огонь*, *ув одну*, *ув озеро*, *ув оноє*, *ув отца*, *ув угла*, *ув уряде* і под., а також прийменник *уво* перед словом, що починається з двох приголосних: *уво всих*, *уво всѣх*, *уво снѣ* [10, с. 267–268]. Форму *ув*- як варіант до *у*- / *в*- розглядає Ю. Шевельов у контексті звукових змін, що виникли внаслідок занепаду редукованих, відтак мало місце постання факультативного звука *в*: *у-в-огородъ*; нова форма швидко поширювалась: *оувойти*, *оув опеку*, *оувъ снѣ*, *оув нюм*, *оув пиженствѣ* тощо, а кілька слів збереглося до наших днів (*увійти* і под.) [15, с. 383].

Регулярність чергування *у* – *в* очевидна: воно віддавна зафіксоване в староукраїнських пам'ятках, зокрема, А. Кримський стверджує про нього як про початкову ознаку занепаду редукованих у XI ст. та широкі і яскраве відображення у текстах після XII ст.: *угодъныи* – *въгодъныи*, *въселеная* – *уселеная*, *възирати* – *узирати* [8, с. 111]. Тож плутання *у* – *в* – *во* на початку і в середині слова відображене в багатьох конфесійних пам'ятках XV ст., зокрема:

– в Апостолі з с. Антонівці на Кременеччині: *блговгодно*, *блговханиѧ*, *не вбойтеса*, *вже*, *впадете*, *по впованіи*, *втѣхы*, *вчение*, *в навченіи*, *повчай* поряд із *у лѣто*, *оубисте*, *оупитаєте*, *оуслышасте* тощо; *во ва(с)*, *во има*, *во плач*, *во оумиленіє* – *в ва(с)*, *в гордынах*, *въ днѣ*, *въ оуши* [7, с. 70–73];

– в Кам'янка-Струмилівському Євангелії 1411 року: *во Каменцѣ* (КСЄ, 210 зв.), *вомѣститъ* (КСЄ, 45) – *въ плащеницю* (КСЄ, 95 зв.), *въ скимонах* (КСЄ, 208 зв.), *въврѣзи* (КСЄ, 42 зв.), *вдовицю* (КСЄ, 148), – *оуказ* (КСЄ, 210),

за оумерших (КСЄ, 208 зв.), оуподобла (КСЄ, 23), ω(т) оученїа (КСЄ, 40), оу год (КСЄ, 136);

– у списках Ізмарагду кінця XV ст.: в невгасиме(м) (Ізм. №488, 23), в того (Ізм. №488, 56 зв.), вбогы(х) (Ізм. №488, 37), вже (Ізм. №488, 11 зв.), вмѣа (Ізм. №488, 235 зв.), втѣшь (Ізм. №488, 11 зв.), въводитъ (Ізм. №488, 3), – во ровъ (Ізм. №488, 14 зв.), волагае(т) во оухо (Ізм. №488, 18), вомѣнитса (Ізм. №488, 16), – оу великои (Ізм. №488, 235), оу го(д) (Ізм. №488, 12), оу мироу (Ізм. №488, 11 зв.), оубогыи (Ізм. №488, 4 зв.), оузыиде (Ізм. №488, 12), оусего (Ізм. №488, 11 зв.), оускорѣ (Ізм. №488, 32), оустрела(е)ть (Ізм. №489, 9), оухоронити (Ізм. №488, 9);

– у Повчаннях Єфрема Сирина 1492 року: в нѣи (ЄС, 23 зв.), въ смѣрѣньи (ЄС, 49), въмрѣти (ЄС, 14), вничъжи (ЄС, 22), вшелъ єси (ЄС, 21 зв.) – во общѣмъ житїи (ЄС, 32 зв.), во въжасѣ (ЄС, 2), во вунютрьнїє (!) (ЄС, 21 зв.) – у общѣмъ житїи (ЄС, 48), у покаяньє (ЄС, 1 зв.), у пустыни (ЄС, 33), удавѣте (ЄС, 142), удасть ю у монастырь (ЄС, 1 зв.), удовами (ЄС, 103), узята (ЄС, 1), на устоцѣ (ЄС, 1), не устрашися (ЄС, 9), утѣшихы и (ЄС, 62);

– в Ужгородському Півуставі XV ст.: вселиса (УП, 64 а), въстави же (УП, 87 а) – оубившомоу (УП, 93 б), оуврачюета (УП, 166 б), оугаси (УП, 86 б), оудержи (УП, 67 б), оуклониса (УП, 67 б), оутверждены (УП, 87 а); во единого (УП, 65 б), во множествѣ (УП, 10 б), во оустѣхъ (УП, 67 а) – въ дому (УП, 120 а), в мирѣ (УП, 64 а), въ мысле(х) (УП, 9 а);

– в Мукачівському Псалтирі XV ст.: въждада (МП, 62), въселиласа би (МП, 93), въшедшому (МП, 67), въшоумѣша (МП, 45), въ весели (МП, 67), въ начинани(х) (МП, 13), въ обили (МП, 29) – оубившомоу (МП, 135), оубогы(и) (МП, 9), оузра (МП, 5), оукланѣащѣжесе (МП, 124), оукриетса (МП, 18), оумръщвенны(х) (МП, 78), оутврѣж(д)ьшомоу (МП, 135);

– у стародруках Фіоля Швайпольта, створених наприкінці XV ст.: въ втѡрѡ(к) (Тріодь Цв, 95), въ гробѣ (Тріодь Цв, 123), въ коупѣ (Тріодь Цв, 36), въ ношѣ (Тріодь Цв, 47), въ свѣтилиште (Тріодь Цв, 126), въ триѡди (Тріодь Цв, 162), възатъ (Тріодь Цв, 94), въкоушенїемъ (Тріодь Цв, 86 зв.), въпраже (Тріодь Цв, 53), въчлѣшагоса (Тріодь Цв, 95 зв.) – оувѣривыи (Тріодь Цв, 83 зв.), оудиватса (Тріодь Цв, 46), оукрадена (Тріодь Цв, 94), оумири (Тріодь Цв, 84 зв.), оужась (Тріодь Цв, 47), оузритъ (Тріодь Цв, 46 зв.), оу тебе (Тріодь Цв, 180 зв.), оу стоуденца (Тріодь Цв, 120) – не воложж прѣста въ ребра его (Тріодь Цв, 85), во Едемѣ (Тріодь Цв, 101 зв.) і багато под.

Звісно, чергування у – в на початку і в середині слова знайшло широке відображення в пам'ятках наступних століть, наприклад, його простежують у Крехівському Апостолі XVI ст.: наученый – навчени – навчоный – науכוןый, научителев – навчители, не входило – не уходило, вси – усь, уже – вже, неумиетных – невмиетных, в Єрусалиме – у Єрусалиме, у них – в них, в Симона – у Симона, в Христѣ – у Христѣ та ін. [10, с. 266], у Пересопницькому Євангелії XVI ст.: ввєсь – оувєсь, вчиниль – оучиниль, завтрєшнїи днѣ – заоутра, вradiли – оурadiли та ін. [14, с. 36].

Префікс *vъz- у богослужбових пам'ятках XV ст. представлений написаннями *воз-* (*вѣз-, вѣз-*), *уз-* (*ус-*): *возвеличите* (УП, 67 а), *возвеселятъ* (УП, 67 а), *возвожю* (УП, 120 а), *воздвигнѣмоса* (УП, 120 а), *возниимо* (Ізм. №488, 15) – *възбоужаите* (Ізм. №488, 40), *възвеселимса* (УП, 10 б), *въздание* (УП, 4 а), *въздвигноу* (Тріодь Цв, 36), *въз(д)вижате* (МП, 74), *възлежаньи* (УП, 13 а), *възмѣтатса* (МП, 103), *възьсѣа* (Тріодь Цв, 39), *възсиавыи* (Тріодь Цв, 95), *вздвигши* (УП, 65 а), *взалкаша* (УП, 67 а), *взыска(х)* (УП, 67 а), *възлюбилъ* (МП, 51), *ли възлѣзъ на ѿдръ* (МП, 131), *не възмогъ(т)* (МП, 17), *възнеслъ* (МП, 88), *възнесоша* (КСЄ, 140 зв.) – *узлюбила* (ЄС, 3), *усплѣчѣмося* (ЄС, 125 зв.) тощо.

В українських грамотах XV ст. варіативні написання відображають чергування звуків *ѣ* – *у* на початку слова перед приголосним: *уживати* (1401–1411, в Києві, УГ, 26) – *вжитки* (1413, у Львові, Молдован, 272); *възати* (1443, в Сучаві, УГ, 98) – *оузати* (1448, на Буковині, УГ, 101); *не смѣеть умишати* (1456, в Нямці, УГ, 105) – *име(т) са вмѣшати* (1463, в Сучаві, УГ, 118); *впамата(в)ши* (1499, у Вільні, УГ, 63) – *упоми(н)ки* (1488, у Кракові, УГ, 44); *мыта вси* (1489, у Петркові, УГ, 46) – *пре(д)ци уси* (1456 (?), на Буковині, УГ, 106); *всимъ* (1499, на Київщині, УГ, 31) – *усимъ* (1411, у Сучаві, УГ, 74) – *увси(м)* (1454, у Байчанах, УГ, 102); *увси(х)* (1454, у Байчанах, УГ, 103) – *по оустѣхъ* (1408, в Сучаві, УГ, 70), *пор.: съ воусеми* (1436, в Сучаві, DRH, AI, 215); *усказали* (1484, не локаліз., УГ, 138) – *всказа(л)* (1497, в Ейшишках, УГ, 60); *вс(л)ышитъ* (1407, у Вільні, УГ, 35) – *оуслышитъ* (1452, в Луцьку, УГ, 38); *уставичность* (1401–1411, у Києві, УГ, 26) – *вставично* (1493, у Троках, УГ, 50); *оуступатиса* (1445, у Вільхівці, УГ, 37) – *въступатиса* (1489, у Петркові, УГ, 46); *вчинили* (1490, в Луцьку, УГ, 49) – *оучинили* (1408, в Сучаві, УГ, 70) та ін.

Більшість пам'яток документального письменства XV ст. засвідчують чергування прийменників *в* – *во* – *ув* – *оу*: *писа(н) (у)в Остр(з) (!)* (1463, в Острозі, УГ, 41) – *писа(н) в Острозѣ* (1458, в Острозі, УГ, 40); *в Луцку* – *у Луцку* (1490, в Луцьку, УГ, 49); а також: *въ ѿ днь* (1404, в Сигеті, УГ, 134); *в домо(у)* (1458, в Острозі, УГ, 40); *въ Ку(з)минѣ* (1480–1484, в Кременці, УГ, 42); *в лѣто* (1465, в Києві, УГ, 29); *въ Никеи* (1488, в Сучаві, УГ, 126); *в пѣтокъ* (1413, у Львові, Молдован, 272); *во свидѣтельство* (1401–1411, в Києві, УГ, 26); *во Лвовѣ* (1413, у Львові, Молдован, 272); *оу Вилни* (1407, у Вільні, УГ, 35); *оу дому* (1421, у Львові, УГ, 65); *оу лѣто* (1408, в Сучаві, УГ, 72); *у Подольи* (1429, в Турійську-Володимирському, УГ, 36); *оу поле* (1445, в Сучаві, УГ, 99); *у стожьку* (1480–1484, в Кременці, УГ, 42); *оу Тису* (1404, в Сигеті, УГ, 134) і под. Згідно з припущеннями М. Антошина, численні приклади чергування *в* – *у*, репрезентовані у молдавських грамотах, дають підстави вважати, що у замість *в* уживалося не тільки українцями, яких жило чимало в Сучаві, Буковині, на півночі Бесарабії, але й молдавськими боярами, логофетами, дяками, граматиками і писарями: *оу том сели, упадает, оу Молдавицу, оу наши земли* тощо [1, с. 23].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, робимо висновок, що вже на початку XIV ст. чергування *в – у* було цілком сформованим явищем, бо і документальне письмо, і сакральні тексти з різних регіонів України регулярно його відображають: в манускриптах поліського ареалу й у текстах, написаних на південно-західних теренах. На основі аналізу текстів зафіксовано численні випадки чергування, відображені у варіативних написаннях *у – в – во – оув – оу во: оу печаль – в Острозѣ – во истину – оув озера – оу во Львовѣ; оубогымъ – въбогымъ, вжитки – оужитки, всякій – оусакии, оуторюж – во вътрии же днѣ, вчити – оучать* та багато ін. Подальший аналіз мови українських пам'яток різних функційних стилів допоможе простежити становлення основних рис української мови як диференційних ознак національної лінгвосистеми.

Умовні скорочення використаних джерел

БА – Apostolus Bybliensis saec. XIV. / Von Dr. Peter Kopko // Denkschrift der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaft. Philosophisch-Historische Klasse. – Wien, 1912. – Bd. 55, No 1. – S. 32–103.

Гр XIV – Грамоти XIV ст. / упоряд. М. М. Пешак. – К.: Наук. думка, 1974. – 255 с.

ЄВ – Кульбакин С. М. Евангелие Верковича XIII–XIV в. Отчет о занятиях в книгохранилищах Москвы и Петербурга / С. М. Кульбакин // Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук. – 1901. – Т. 69, № 3. – С. 2–20.

ЄС – Соболевский А. И. Поучения Ефрема Сирина 1492 года / А. И. Соболевский // Труды по истории русского языка. – Киев, 1884. – Т. 1. Очерки по истории русского языка. – С. 50–58.

Ізм. №488, Ізм. №489 – Требін О. Матеріали до історії української мови з рукописів XV віку київських бібліотек / О. Требін // Записки Українського наукового товариства в Києві. – 1910. – Т. 7. – С. 1–16.

КП – Киевская Псалтирь 1397 года из Государственной Публичной библиотеки имени М. Е. Салтыкова-Щедрина в Ленинграде. – М.: Искусство, 1978. – 458 с.

КСЄ – Крыжановский Г. Каменец-Стромиловское тетро-евангелие 1411 года и волынское наречие в XIV–XV вв. / Г. Крыжановский // Волынские Епархиальные ведомости. – Кременец, 1886. – Вып. 17. – С. 502–509; Вып. 18. – С. 531–540.

Лавр Є – Свенцицкий И. С. Лаврашевское Евангелие начала XIV века / И. С. Свенцицкий // Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. СПб., 1913. – Т. XVIII. – Кн. 1. – С. 206–229.

ЛЄ – Луцьке Євангеліє XIV століття. Вид факсиміл. типу. – К.: Видавництво «Горобець», 2011. – 262 с. (Пам'ятки рукописного мистецтва).

ЛП – Луцький Псалтир 1384 року. Вид. факсиміл. типу. – К.: Видавництво «Горобець», 2013. – 512 с.

Молдован – Молдован А. М. Пять новонайденных украинских грамот конца XIV – начала XV в. / А. М. Молдован // Лингвистическое источниковедение и история русского языка. 2000. – М., 2000. – С. 261–276.

МП – Соколов И. И. Мукачевская псалтырь XV века / И. И. Соколов // Сборник статей по славяноведению, составленный и изданный учениками В. И. Ламанского. – СПб.: тип. Имп. Акад. наук, 1883. – С. 450–468.

ПА – Пандекти Антіоха 1307 р. Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького. – Рк 48/257.

ПЄ – Kałużniacki Aem. Evangeliarium Putnanum / Aem. Kałużniacki // Monumenta linguae palaeoslovenicae. – Wien – Teschen, 1888. – Т. 1. – С. 1–270.

Тріодъ Цв – Тріодъ цвітна [Triod' cvetnaja ; Kraków, Svebold (Szwajpolt) Fiol, ante 1491]. Muzeum Narodowe w Krakowie [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/doccontent?id=82876> (10.05.2017).

УГ – Українські грамоти XV ст. / підгот. до вид. В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1965. – 162 с.

УП – Колесса О. Ужгородський «Полуставъ» у пергаментовій рукописі XIV в. / О. Колесса // ЗНТШ, Львів, 1925. – Т. 141–143. – С. 1–59.

Четья – Німчук В. Українська Четья 1489 року / В. Німчук. / відп. ред. В. Мойсієнко. – Житомир, 2015. – 101 с. (Серія «Пам'ятки північноукраїнського наріччя»).

DRH – Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. V. I–III. – București, 1975–1980.

Список використаної літератури

1. Антоши Н. С. Язык молдавских грамот XIV–XVI веков : автореф. дис. ... докт. филол. наук / Н. С. Антошин. – Л., 1961. – 34 с.

2. Баньчеровский Я. О языке Луцкого евангелия XIV в. (Графика, орфография, фонетика) / Я. Баньчеровский // Studia Slavica. XVII. – Hungary, 1971. – 44 с.

3. Бузук П. З історії діалектології української мови. Говірка Луцької Євангелії XIV в. / П. Бузук // Збірник Комісії для дослідження історії української мови. – К., 1931. – Т. 1. – С. 111–135.

4. Верещагин Е. М. Из истории возникновения первого литературного языка славян. Варьирование средств выражения в переводческой технике Кирилла и Мефодия / Е. М. Верещагин. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1972. – 199 с.

5. Востоков А. Х. Описание русских и словенских рукописей Румянцевского музея / А. Х. Востоков. – СПб., 1842. – 903 с.

6. Гринчишин Д. Четья 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови / Д. Гринчишин // Записки НТШ. Т. ССХХІХ. Праці філологічної секції / ред. М. Ільницький, О. Купчинський. – Львів : Вид-во НТШ, 1995. – С. 251–276.

7. Карпинский М. Южно-русский Апостол XV века / М. Карпинский // Русский филологический вестник. – Варшава, 1888. – Т. 19. – С. 68–73.

8. Крымский А. Украинская грамматика. Научно-практический курс сознательного изучения центрально-украинской речи, освещенный указаниями на важнейшие моменты из истории развития малорусского языка, начиная с XI века / А. Крымский. – М., 1907. – Т. I. – Вып. 1. – 545 с.

9. Огієнко І. Українська Житомирська Євангелія 1571 року. / Іван Огієнко. – Вінніпег : Благодійне видавництво «Українська автокефальна церква», 1922. – 72 с.

10. Огієнко І. Українська літературна мова XVI століття і Крехівський «Апостол» 1560 року / І. Огієнко. – Варшава : Друкарня синодальна, 1930. – Т. 1. – 520 с.; Т. 2. – 192 с.

11. Панькеви І. Пандекти Антіоха 1307 р. / І. Панькевич // Записки НТШ. – 1917. – Т. 123–124. – С. 1–64.

12. Симонова К. С. Українська мова в конфесійному письменстві XV ст. (на матеріалі «Четьї» 1489 р.) / К. С. Симонова // Жанри і стилі в історії української літературної мови / відп. ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 56–79.

13. Срезневский И. И. Книга поучений Ефрема Сирина до 1288 г. / И. И. Срезневский // Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках. – СПб, 1867. – Т. 1 – С. 37–50.

14. Чепіга І. Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови / І. Чепіга // Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 : Дослідження. Транслітерованний текст. Словопоказчик / підгот. І. П. Чепіга, Л. А. Гнатенко. – К., 2001. – С. 13–54.

15. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Харків : Акта, 2002. – 1054 с.

Царалунга Инна. Эвфонические средства в украинской конфессиональной и деловой письменности XIV–XV вв.: чередование у – в. В статье исследуется явление чередования у – в в памятниках украинской конфессиональной и деловой письменности XIV–XV вв., в частности, выявляются примеры языкового параллелизма, устанавливаются их консеквентность в давних рукописях различных стилей и распространение в украинских диалектных ареалах. На основе анализа текстов зафиксированы многочисленные случаи чередования, представленные в вариативных написаниях у – в – во – оув – оу – во: оу печаль – в Острозь – во истину – оув озера – оу во Львовъ; оубогымъ – вѣбогымъ, вжитки – оужитки, всякій – оусакии, оуторою – во вѣтрии же днѣ, вчити – оучать и многие др. Уже в начале XIV в. чередование у – в было вполне сложившимся явлением, поскольку и документальная письменность, и сакральные тексты из северных и юго-западных регионов Украины отображают его регулярно. Дальнейший анализ языка украинских памятников различных функциональных стилей поможет проследить становление основных черт украинского языка как дифференциальных признаков национальной лингвосистемы.

Ключевые слова: украинский язык, письменный памятник, конфессиональный стиль, официально-деловой стиль, вариативность, чередование.

Tsaralunga Inna. Euphonic Language Means in the Confessional and Official Document Written Monuments of the XIV-XV Cent: Alternation of у/в. The article explores the phenomenon of у/в alternation in the written monuments of the Ukrainian confessional and documentary writings of XIV-XV centuries. The author lays emphasis on the examples of linguistic parallelism in the documents, their consequentness in ancient manuscripts of various styles and their dissemination in the Ukrainian dialectal domains. The study has revealed numerous cases of the sounds alternation recorded in old writings, representing various kinds of the у/в/во/оув/оу во spelling: оу печаль – в Острозь – во истину – оув озера – оу во Львовъ; оубогымъ – вѣбогымъ, вжитки – оужитки, всякій – оусакии, оуторою – во вѣтрии же днѣ, вчити – оучать and many others. Yet, at the beginning of the XIV century, the у/в alternation was a well-established phenomenon, since both documentary writings and sacred texts from the northern and south-western regions of Ukraine reflect it regularly. Further research of the Old Ukrainian written monuments of different functional styles is needed to trace the formation of the main distinctive features of the Ukrainian national linguistic system.

Key words: Ukrainian language, written monuments, confessional style, official-business style, variability, alternation.

Стаття надійшла до редколегії 14.03.2017